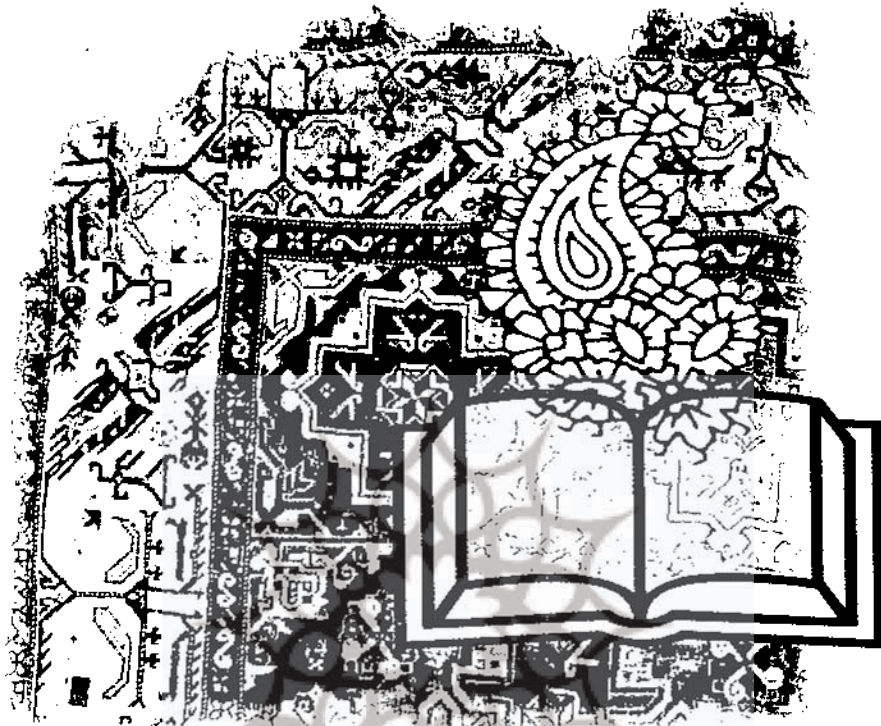

قالی ایران

قالی: قسمتی از گلیم پرزدار منقش گران بها که خالی نیز گویند (ناظم‌الاصیاء) از صنایع بسیار قدیم ایران است. نمونه‌های اولیه قالی و قالیچه که در موزه‌ها گنجینه‌های شخصی است و محققاً می‌توان آنها را به ایران نسبت داد متعلق به زمان قبل از دوره صفویه است. به علت اینکه از زمان قدیم‌تر از آن نمونه قالی به دست نیامده آن است که اغلب اشیاء صنعتی برای نگاهداشتن ساخته می‌شدند و قالی برای استعمال، و اگر چه قالی نسبتاً بادوام است، در نتیجه استعمال زیاد پس از مدتی کهنه شده، از بین می‌رود. در قالی‌های قدیمی کمتر نوشته دیده می‌شود که تاریخ و محل ساخت آن را به طور تحقیق بتوان معین کرد. گمان می‌رود که بعضی از این قالی‌ها در تبریز در زمان حکمرانی سلاطین ترکان و مغول که قبل از صفویه سلطنت می‌کردند ساخته شده باشد. بعضی از قالی‌های قدیمی را به اواخر قرن نهم هجری (اوائل قرن پانزدهم میلادی) نسبت می‌دهند، زیرا نقشه‌های آنها خیالی‌تر و رنگ‌آمیزی آنها با اوائل دوره صفویه فرق دارد. احتمال می‌رود که قالی‌بافی در زمان سلطنت طویل شاه‌طهماسب به اعلی درجه ترقی رسیده باشد. درجه تکامل صنعت در این زمان می‌رساند که قالی‌بافی تاریخ قدیمی داشته و با اینکه نمونه‌هایی از ترقی آن در دست نیست با این وجود ثابت می‌کند که دوره مدیدی طول کشیده تا به این درجه رسیده. چون محل ساخت اغلب قالی‌های اوایل این عصر معلوم نیست، معمولاً قالی‌های دوره صفوی را از روی نقشه آنها طبقه‌بندی می‌نمایند. در میان نقشه‌های مختلف مهم‌تر از همه طرحی است که در وسط، ترنجی دارد. نمونه بسیار مشهور این قسم، نقشه قالی مسجد اردبیل است که فعلاً در موزه ویکتوریا

و البرت لندن می‌باشد.

تاریخ این قالی بر طبق این نوشته ۹۴۲ هجری (۱۵۳۶ میلادی) است. این قالی از شاهکارهای صنعت زمان شاه طهماسب می‌باشد و تصور می‌شود که در تبریز بافته شده باشد زیرا جنس پشم آن این مطلب را تأیید می‌نماید. قالی‌های معروف دیگر این عصر که دارای طرح ترنج هستند در موزه‌ها و مجموعه‌های شخصی در تمام دنیا دیده می‌شود. از طرح‌های مهم دیگر این دوره چندین ترنج متصل به هم است و متن قالی را به چندین قسمت منقسم می‌نماید. در موزه ویکتوریا و البرت لندن قالی‌ای با این طرح موجود است که از بهترین نمونه‌های این صنعت محسوب می‌گردد. نمونه عالی دیگری در موزه متروپولیتان نیویورک است که حتی از قالی مسجد اردبیل ریزتر بافته شده است. بسیاری از قالی‌های خوب این دوره مظهر استادی و مهارت نقاشان آن عصر است. بعضی از قالی و قالیچه‌های اوایل عصر صفوی با نخ‌های طلا و نقره بافته شده، رنگ اصلی حاشیه معمولاً با رنگ زمینه آن تباین دارد در بسیاری از قالی‌هایی که طرح ترنجی دارند تصویر حیوانات نیز نقش شده است و این طرح حیوانات در بعضی از قالی‌ها آنقدر اهمیت پیدا کرده که آنها مشهور به نقش حیوان شده است. یکی از قالی‌های مشهور نقش حیوان که اکنون در موزه متروپولیتان نیویورک است در مقبره شیخ صفی‌الدین در اردبیل بوده است. یکی از اقسام دیگر قالی آنهایی است که به شکاری معروفند زیرا مناظر شکارگاه و صید روی آنها نقش شده. از قالی‌هایی که به هرات نسبت داده شده عده‌ای که نقشه آنها گل و مویچ بیج می‌باشد و در اطراف گل شاه‌عباسی

بزرگ کشیده شده و آن عبارت است از طرح گلی که دور آن حلقه مدور یا بیضی شکل از برگ دارد. نقش‌های اسلیمی که شبیه به نواری است که عرض آن مختلف می‌باشد در این نوع قالی و قالی‌های بسیار دیگر این عصر دیده می‌شود. در قالی‌های هرات نقشه‌هایی نیز دیده می‌شود که به برگ بلند تاشده شباهت دارد. یک قالی که به این سبک بافته شده و احتمالاً از زمان شاه‌عباس می‌باشد در خزینه امام رضا در مشهد محفوظ است. از اوائل دوره صفوی تا آخر سلطنت شاه‌عباس به بافتن این قبیل قالی مبادرت می‌شد. هر چه زمان می‌گذرد نقشه گل شاه‌عباسی بزرگ‌تر می‌شود. قالی‌های هرات در طرح قالی‌های هند نفوذ مهمی داشته. اولیاریوس آلمانی که در زمان شاه‌عباس به ایران مسافرت نموده می‌نویسد که بهترین قالی‌های ایران در هرات بافته می‌شد. در دوره صفوی قالی‌های ابریشمی که نقش گل و برگ تیره رنگ داشت و در بافتن آنها نخ‌های طلا و نقره به کار می‌رفت تهیه و به عنوان تحف و هدایا جهت بعضی از سلاطین اروپا فرستاده می‌شد تعدادی از این قالی‌ها در لهستان پیدا شده و تا چندی قبل به نام قالی‌های لهستانی معروف بود تا اینکه در مقایسه با قالی‌هایی نظیر آن ثابت شد که آن قالی‌ها بافت ایران است. یک قطعه قالی نظیر قالی‌های فوق‌الذکر که نقش درخت سرو و بوته گل دارد در مقبره شاه‌عباس ثانی در قم هست و در زیر آن اسم نعمت‌الله جوشقانی بافته آن نوشته شده است با تاریخ ۱۰۸۲ هجری (۱۶۷۱ میلادی). قسم دیگری به نام قالی‌های باغی معروف است. عموماً طرح این قالی‌ها عبارت است از نقشه‌ای که حوضی در وسط دارد و اطراف آن به وسیله جوی‌ها به قسم‌های مربع

معرفی پژوهش

هنر قالی بافی در بین عشایر قشقایی فارس

■ فرشته شیوا
 ■ کارشناسی ارشد
 ■ ۱۹۵ ص، کتابنامه

معروف به شیراز اغلب به وسیله قبایل قشقایی و چادر نشین های دیگر بافته می شود و خیلی نرم و شل است و معمولاً ترنج های لوزی شکلی در وسط مکرر شده و رنگ های آن اغلب جالب است. در همدان و دهستان های اطراف آن قالی های زیادی بافته می شود. قالی های قدیم این ناحیه خصائص مخصوص داشته و با پشم شتر بافته می شده است. در ملایر قالی هایی بافته می شد که تشبیه قالی های همدان (مخصوصاً اراک) است. قالی های خراسان یا مشهد از حیث جنس خیلی عالی است و سطح آنها از گل های مناسب پوشیده شده است و طرح ترنجی در وسط دارند و در نقشه بعضی از آنها تصویر حیوانات دیده می شود. قبایل چادر نشین نواحی خراسان قالی هایی می بافند که به نام قالی ترکمن یا بخارا معروف است. زمینه این قالی ها قرمز و نقش آنها از یک سلسله کثیرالاضلاع تشکیل یافته و به اسم نقشه پای قیل معروف است. قالی های بلوچ نیز به وسیله چادر نشینان بافته می شود و مانند قالی های ترکمن ولی از آنها شل تر و نرم تر است. آذربایجان از قرن ها پیش برای صنعت قالی بافی مشهور است. در تبریز همه جور قالی بافته می شود. قالی های کهنه تبریز اغلب دارای رنگ قرمز و نقشه ترنجی هستند ولی نقشه مخصوصی نیست که بتوان آن را نقشه تبریز گفت. قالی های هریس از بهترین قالی های تبریز است. قالی های گور اوآن در محله گور اوآن و اطراف هریس بافته می شود. قالی های قرجه در ناحیه قره داغ در شمال تبریز بافته می شود و معمولاً کوچک و به شکل کناره هستند. در زنجان در دوره قاجاریه قالی های کوچک بافته می شد که به واسطه به کار رفتن رنگ های جوهری در آن ها مرغوب نبود. استعمال این گونه رنگ های مصنوعی و شیمیایی که در دوره قاجاریه مرسوم گردید ضرر و لطمه بزرگی به شهرت قالی های ایران در دنیا وارد آورد. خوشبختانه استعمال رنگ های جوهری قدغن شده است. از حیث تنوع در نقشه، رنگ آمیزی و مهارت در بافتن قالی و قالیچه ایران حتی در دوره قاجاریه که صنعت رو به پستی رفته بود در دنیا نظیر نداشت. قالی خوب ایران مانند قطعه شعر زیبایی است که بافته آن مانند شاعر جمال طبیعت را ترجمه و به صورت شینی زیبا در آورده که هم قشنگ و هم قابل استفاده است.

نقل از ترجمه تاریخ صنایع ایران تألیف ویلسن صفحه های ۱۸۸ تا ۲۱۷) سینگر سارجنت نقاش معروف آمریکائی گفته، تمام نقاشی های دوره تجدد (رنسانس) ایتالیا ارزش یک تخته قالی ایرانی را ندارد.

امثال: ظرف، ظرف مس فرش، فرش قالی نان، نان گندم
 دین، دین محمد
 نه پرد بلبل اندر باغ جز برید و مینا

نه بوید آهو اندر دشت جز بر قالی بزتون (رودکی)
 ای زهد فروشنده تو از قال و مقالی
 با مرکب و با ضیعت و با سندس و قالی (ناصر خسرو)
 هر چند که پشم است اصل هر دو

بسیار به است از پلاس قالی (ناصر خسرو)
 چون مرا سندس است و استبرق
 شاید از قالی مردندی نیست (خاقانی)
 خونت برای قالی سلطان بریختند

بله چرا نخفتی بر بوریای خویش (سعدی)
 گر آزاده بر زمین خُسب و بس
 مکن بهر قالی زمین بوس کس
 (سعدی - بوستان)

پانویس:

۱- این مطلب چکیده ای از مدخل قالی ایران در لغتنامه دهخداست که به لحاظ ارزش علمی و پژوهشی آن برای استفاده محققان و دانشجویان در این شماره استفاده شده است.

۲- ابوعون در رزیج خود گوید: در قالی قلا فرش بافته می شود که آن را قالی نامند و قالی نسبت اختصاری است به شهر قالی قلا. (معجم البلدان) رجوع به قالی قلا شود.

مستطیل تقسیم شده و این قسم ها با نقش گل و گیاه تزیین یافته. یک قسم دیگر قالی هایی است که به اسم شاه عباسی یا طرح اصفهان معروف است در اروپا و امریکا آنها را به نام قالی های گل دانی خوانند زیرا نقشه بعضی از آنها گل دانی است که از آن شاخ و برگ بیرون می آید. از خصائص مخصوص این گل دانی قالی آن است که از خطوط متوازی که سراسر قالی را گرفته اشکال گل و برگ منشعب می شود. گل های شاه عباسی و اشکال گل و برگ که در این نوع قالی دیده می شود شبیه به نقشه بعضی از قالی های هرات است. بعضی از این قالی ها به کرمان نسبت داده می شوند ولی احتمال می رود که همان نقشه در جوشقان که در قالی های طرح اصفهان در آنجا بافته شده به کار رفته باشد. پیرو پیوپ می گوید: شاید مطالعه دقیق قالی های اولیه بهترین مقدمه برای آگاهی از صنایع ایران باشد زیرا این صنعت بیش از تمام صنایع خصائص مخصوص و رسوم متنوع قدیمی را در برداشته و مراحل مختلف زندگی و فرهنگ ایران را نشان می دهد.

قالی های عالی ایران را شعرا مدح گفته اند و سیاحان تعریف و تمجید کرده اند. سلاطین کشورها بر آن حسد برده و کشورهای دیگر از آن تقلید کرده اند. قالی های ایران روح حقیقی صنعت این کشور را مجسم می سازد.

در زمان قاجاریه قالی و قالیچه ایران در خارج اهمیت بسزایی یافت. بزرگترین مرکز قالی بافی ایران در زمان قاجاریه، اراک و نواحی اطراف آن بوده است. قالی های این منطقه را تجار قالی به چهار طبقه تقسیم کرده اند. بهترین آن ساروق نام داشت، درجه دوم را محال (محل) و سوم را مشیر آباد و آخرین قسم به نام لیلانان معروف بود که کرک بلند داشت و اغلب در دهستان ارمی نشین بافته می شد. قالی های قدیم ساروق از محکم ترین قالی های ایران به شمار می رود و نقشه آن عبارت است از ترنجی در وسط و زمینه باز که فقط از چند تصویر پوشیده می شد. رنگ های آن خوب و به رنگ سرمه ای و قرمز بیشتر اهمیت داده شده است. قالی هایی که معمولاً قالی محال نامیده می شود خیلی ریز بافته نشده ولی منظم و مرتب است. نقشه اینها عموماً گل و برگ است و رنگ های آن بیشتر به رنگ های تیره و متمایل است. رنگ قرمز متن برجسته و متباین با رنگ سرمه ای حاشیه بوده. قالی هایی که به قالی های میر معروف هستند قدیم ترین و خوش جنس ترین قالی هایی هستند که در سر بند بافته می شده اند: نقشه آن بوته های ترمه است. این بوته ها متن قالی را گرفته و از جهت شباهت به اسم گلایی و بادامی معروف است. حاشیه آن نقشه ای از خطوط راه راه و نقش مؤ دارد. قالی های فراهان کرک کوتاه داشته و اغلب زمینه سرمه ای دارند دو قسم نقشه در آنها دیده می شود یکی نقشه ماهی که از ماهی های کوچک که گاهی به شکل برگ پیچیده به نظر می آید تشکیل یافته و دیگری نقش گلخانه ای است که از دسته های گل مرتب تشکیل شده است. در دوره صفویه کاشان برای قالی های ابریشمی معروف بود ولی پس از صفویه تا مدتی صنعت قالی بافی در این شهر متروک شده بود تا در عصر حاضر قالی بافی در آنجا دوباره برقرار شده و رواج یافت. قالی کاشان از حیث بافت از بهترین قالی های ایران است. کرک آن کوتاه و معمولاً دارای نقش ترنجی در وسط و لچک هایی در گوشه می باشد و از پشم و ابریشم بافته شده است. جوشقان در دوره قاجاریه برای یک نوع نقشه مخصوص ترنج در وسط و اشکال، مستطیل معروف می باشد. اصفهان مرکز قالی بافی مهمی نبوده ولی دستگاه های قالی بافی آنجا چند قالی جنس عالی بافته است و قالی های آنجا معمولاً نقش شاه عباسی دارند که ترنج و گل شاه عباسی باشد. قالی های قدیمی کرمان معمولاً زمینه روشن داشته و رنگ های آن طوری است که منظره روشن به قالی می دهد. طرح و نقشه آن اغلب عبارت است از درخت زندگی که گاهی در گل دانی قرار داده شده و درختان سرو و نقشه گل و برگ و تاک بیج بیج بعضی از قالی های اعلا در نقشه خود اشکال حیوانات دارند. در رفسنجان و سایر نقاط کرمان نیز قالی بافته می شد. قالی ها:

در این پایان نامه سعی در شناخت ابعاد اقتصادی و فرهنگی قالی بافی در میان عشایر قشقایی دارد. روش تحقیق، روش کتابخانه ای و مصاحبه و مشاهده می باشد. در ابتدا مقایسه ای بین دو روش قالی بافی شهری - تجاری و قالی بافی روستایی - عشایری و خانگی انجام شده است. در میان عشایر قشقایی کلیات تاریخی مربوط به زندگی و اقتصاد عشایر ایران در رابطه با قالی بافی در میان آنها مورد بحث قرار گرفته است. روند تاریخی مهاجرت های بزرگ زندگی عشایر در ایران و جایابی آنها در اثر شرایط حاکم بر دوره های مختلف تاریخ، شکل گیری سنت های مختلف قالی بافی، تداخل و تقابل های این سنت ها نیز از مباحث این پایان نامه است. همچنین به افزایش جمعیت و قدرت سیاسی کوچ نشینان از دوره سلجوقیان تا عصر حاضر اشاره شده و نتایج مثبت و منفی حضور این نوع جمعیت ها بر اقتصاد کشور به خصوص بر تولیدات صنایع دستی مبادله و تجارت آنها مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین رابطه ساخت اجتماعی، روابط اقتصادی و نظام تقسیم کار خانواده بر روند تولید و مبادله صنایع دستی قشقایی مورد بحث قرار می گیرد. در خاتمه نیز پیشنهاد هایی برای گسترش قالی بافی در میان عشایر قشقایی و احیا سنت های مربوط به صنایع دستی ارائه شده است.